

Тергеу процесінде тергеу болжамын қалыптастыру және оны жасаудағы психологиялық ерекшеліктердің рөлі

ЖАРИЯЛАНДЫ 08.05.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР forensic psychiatry, forensic psychology, interdisciplinary approach, interrogation tactics, investigative forecast, professional qualities of the investigator, psychological characteristics, suspect behavior, жауап алу тактикасы, криминалистикалық психология, криминалистическая психология, күдіктінің мінез-құлқы, междисциплинарный подход, пәнаралық тәсіл, поведение подозреваемого, профессиональные качества следователя, психологические особенности, психологиялық ерекшеліктер, следственный прогноз, сот психологиясы, судебная психология, тактика допроса, тергеу болжамы, тергеушінің кәсіби қасиеттері	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/178929/
---------------------------------	---	---

Бекжігіт Ұлпан Жұлдызханқызы

ББ 6В04201 Құқықтану, 3 топ, 1 курс

Ғылыми жетекші: Ф.ғ.к қауымдастырылған профессор **Тулекова Гулжан Хажмуратовна**

«Тұран» университеті, «Юриспруденция» сериясы
УДК: 343.9

Аңдатпа:

Бұл мақала қылмыстық істерді тергеу барысында тергеу болжамын қалыптастыруда психологиялық ерекшеліктердің маңыздылығын зерттеуге арналған. Қазіргі таңда қылмыстық әрекеттердің күрделенуі және іс қатысушыларының мінез-құлық үлгілерінің өзгеруі жағдайында күдіктілердің, айыпталушылардың, жәбірленушілер мен куәлардың, сондай-ақ тергеушінің өзі де психологиялық сипаттамаларын ескеру аса маңызды. Мақалада темперамент түрі, мотивациялық көзқарас, үрей деңгейі, манипуляцияға бейімділік, күйзеліске төзімділік және коммуникативтік қабілеттер сияқты жеке тұлғалық сипаттамалардың тергеу барысындағы мінез-құлыққа әсері талданады.

Сонымен қатар, тергеу тактикасы мен болжамын құруда шешуші рөл атқаратын тергеушінің кәсіби-психологиялық бейнесі қарастырылады. Тергеудің тиімділігін арттыру үшін сот психологтары мен психиатрларын тартуды көздейтін пәнаралық тәсілдің қажеттілігі атап өтіледі. Мақала теориялық деректер мен тәжірибелік мысалдарға сүйене отырып, ғылыми және қолданбалы жағынан өзекті болып табылады

Кілт сөздер: тергеу болжамы, психологиялық ерекшеліктер, күдіктінің мінез-құлқы, тергеушінің кәсіби қасиеттері, криминалистикалық психология, жауап алу тактикасы, пәнаралық тәсіл, сот психологиясы.

Университет «Туран», серия «Юриспруденция»

Бекжігіт Ұ.Ж Университет «Туран»

«Роль психологических особенностей в формировании и составлении следственного прогноза в процессе расследования»

Аннотация:

Статья посвящена исследованию роли психологических особенностей в процессе формирования следственного прогноза при расследовании уголовных дел. В условиях постоянного усложнения преступной деятельности и усложнения поведенческих моделей участников уголовного процесса, особое значение приобретает учет индивидуально-психологических характеристик всех фигурантов дела — подозреваемых, обвиняемых, потерпевших, свидетелей, а также самого следователя. В работе анализируются наиболее значимые личностные черты, такие как тип темперамента, мотивационные установки, уровень тревожности, склонность к манипуляции, стрессоустойчивость и коммуникативные способности, влияющие на поведение в следственной ситуации. Также рассматривается профессионально-психологический портрет следователя, от которого во многом зависит эффективность применения тактики и стратегий прогнозирования. Подчеркивается значимость междисциплинарного подхода, в том числе привлечения судебных психологов и психиатров, в целях повышения точности следственного прогноза и минимизации рисков ошибок в принятии решений. Статья основана на анализе теоретических источников и обобщении следственной практики, что делает её актуальной как в научном, так и прикладном аспекте.

Ключевые слова: следственный прогноз, психологические особенности, поведение подозреваемого, профессиональные качества следователя, криминалистическая психология, тактика допроса, междисциплинарный подход, судебная психология.

University «Turan», series «Jurisprudence»

Bekzhigit U. Z «Turan» University

«The role of psychological characteristics in the formation and compilation of an investigative forecast in the investigation process»

Abstract:

This article explores the significance of psychological factors in the formation of investigative forecasting during criminal case investigations. With the increasing complexity of criminal behavior and the diverse psychological profiles of individuals involved in criminal proceedings, it becomes essential to consider the psychological characteristics of suspects, defendants, victims, witnesses, and the investigator themselves. The article analyzes key personality traits such as temperament types, motivational attitudes, anxiety levels, manipulative tendencies, stress resistance, and communication skills that influence behavior during the investigation. Furthermore, it examines the professional and psychological portrait of the investigator, whose qualities play a critical role in developing and applying effective forecasting strategies. Emphasis is placed on the importance of an interdisciplinary approach involving forensic psychologists and psychiatrists to enhance the reliability of investigative forecasts and reduce decision-making errors. The research is based on the synthesis of theoretical literature and practical cases, making it relevant for both academic study and practical implementation.

Keywords: investigative forecast, psychological characteristics, suspect behavior, professional qualities of the investigator, forensic psychology, interrogation tactics, interdisciplinary approach, forensic psychiatry.

Кіріспе

Қазіргі криминалистикада қылмыстық процеске қатысушылардың мінез-құлқын болжау және тергеу барысын болжау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Тергеу болжамы-тергеу стратегиялары мен тактикаларын құруға бағытталған фактілерді, индуктивті және дедуктивті тұжырымдарды талдауға негізделген тергеушінің ықтималдық пайымдау жүйесі. Сонымен бірге тергеушінің психологиялық ерекшеліктері, сондай-ақ іске қатысушылардың психологиялық сипаттамалары болжау процесіне айтарлықтай әсер етеді.

Тақырыптың өзектілігі қылмыстық схемалардың күрделене түсуі және ақпараттың шамадан тыс жүктелуі жағдайында тергеу қызметінің тиімділігін арттыру қажеттілігімен байланысты. Психологиялық параметрлерге негізделген болжау қателерді азайту және тиімділікті арттыру арқылы тергеу әдістерін тез бейімдеуге мүмкіндік береді. Цифрландыру және құқық қолдану практикасындағы тұлғаның рөлін күшейту контекстінде психологиялық факторларды есепке алу әдіснаманың ажырамас бөлігіне айналады.

И. Ф. Громовтың айтуынша, «тергеушінің ойлауының психологиялық табиғаты тергеу

траекториясын анықтайды». Демек, маманның когнитивті және эмоционалды ерекшеліктерін ескермей, толыққанды және ғылыми негізделген тергеу болжамы туралы айту мүмкін емес. Лозовский сонымен қатар «болжау әдістемесі Психодиагностика, мотивация талдауы және мінез-құлық көзқарастарының элементтерін қамтуы керек»деп атап көрсетеді.

Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, тергеушінің жеке қабылдау ерекшеліктері, түйсігі, кәсіби дайындық деңгейі және стресске төзімділігі тергеудің сәттілігін алдынала анықтай алады. Бушуев атап өткендей, «болжам математикалық модель емес, субъектінің психофизиологиялық жағдайына сезімтал жауап беретін тірі құрылым».

Осылайша, тергеу болжамын қалыптастырудағы психологиялық ерекшеліктердің рөлін зерттеу тергеушінің кәсіби құзыреттілігін және оның қызметінің ғылыми негіздерін түсінуде жаңа көкжиектер ашады. Бұл мақалада теориялық ұстанымдарды, сондай-ақ қылмыстық процестің шеңберінде болжаудағы психологиялық компоненттің практикалық маңыздылығын жан-жақты талдауға тырысады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер).

Тергеушінің психологиялық ерекшеліктері тергеу болжамының негізі ретінде

Тергеу қызметі өзінің табиғаты бойынша Субъектінің жеке ерекшеліктерімен тығыз байланысты күрделі когнитивті, коммуникативті және аналитикалық қызмет болып табылады. Тергеушінің психологиялық сипаттамалары-логикалық ойлаудың, интуитивті қабілеттердің, стресске төзімділіктің, эмпатияның және кәсіби мотивацияның даму деңгейі сияқты-тергеу болжамының қалыптасуы мен негізділігіне тікелей әсер етеді.

И. Ф. Громов атап өткендей, «тергеушінің психологиясы оның ішкі ресурсы ғана емес, сонымен қатар тергеудің өзгеріп отырған жағдайына кәсіби жауап беру құралы «. Болжам оқиғалардың ықтимал дамуы туралы болжамдарды ұсынуды көздейтіндіктен, оны толығымен формальды логикаға негіздеу мүмкін емес: тәжірибе мен жағдайды ішкі қабылдауға негізделген интуитивті компонентті ескеру қажет.

Кәсіби маңызды қасиеттер

С. В. Бушуевтің классификациясына сәйкес, болжауға әсер ететін тергеушінің психологиялық ерекшеліктерін шартты түрде үш топқа бөлуге болады: когнитивті, эмоционалды-ерікті және коммуникативті.

Когнитивті аналитикалық ойлауды, байқауды, абстракциялау қабілетін және гипотезаларды логикалық құруды қамтиды. Олар болжамды қызметтің интеллектуалды негізін құрайды.

Эмоционалды-еріктік қасиеттер-бұл өзін-өзі бақылау, стресске төзімділік, мақсатқа

жетуге ынталандыру. Тергеу белгісіздігі мен жоғары қысым жағдайында бұл қасиеттер шешуші рөл атқарады.

Коммуникативті-процеске қатысушылармен байланыс орнату мүмкіндігі, күдіктілердің немесе куәгерлердің реакцияларын болжау кезінде маңызды болып табылатын мінез-құлық және сөйлеу сигналдарына сезімталдық.

К. П. Журавель атап өткендей, » тергеуші тек логикалық-құқықтық талдаудың субъектісі ретінде әрекет ете алмайды. Ол тұлғааралық байланыстар, психологиялық қысым және аралас ақпарат кеңістігінде әрекет етуге мәжбүр .

Психологиялық модельдеу

Қазіргі заманғы криминалистика психологиялық модельдеу әдісін белсенді қолданады — қатысушылардың психотипін, мотивациясын және эмоционалды күйлерін ескере отырып, ықтимал мінез-құлық үлгілерін қайта құру. Тергеуші бақылаулар мен мәліметтер жиынтығына сүйене отырып, гипотетикалық сценарийлер жасайды және күдіктінің, жәбірленушінің немесе үшінші тұлғалардың әрекеттерін болжайды.

Бұл тәсіл отандық зерттеулерде (Лозовский, 2021) және халықаралық деңгейде дамыды. Мысалы, Torres & Smith (2023) «тергеушінің эмоционалды интеллектінің жоғары деңгейі заңды жағдайларда мінез-құлық болжамының дәлдігімен оң байланысты» деп атап өтті .

Шетелдік тәжірибеде профильдеу де қолданылады-қылмыскердің одан әрі әрекеттерін болжау үшін оның психологиялық портретін жасау. Бұл техниканы кейбір ортада «ғылыми емес» деп сынағанына қарамастан (Ньютонды қараңыз, 2023), ол АҚШ-та, Ұлыбританияда, Германияда сериялық қылмыстарды тергеуде белсенді қолданылады.

Интуиция кәсіби механизм ретінде

Интуиция көбінесе субъективті және сенімсіз категория ретінде қарастырылады, бірақ тергеу тәжірибесінде ол ерекше маңызға ие болады. Бұл стихиялық алдын-ала болжау емес, «ақпараттың үлкен көлемін бейсаналық өңдеудің нәтижесі» (Синицын в. Н.анықтамасы бойынша) [10]. Бай тәжірибесі мен дамыған кәсіби шеберлігі бар тергеуші жағдайды ресми әдістермен мүмкін болғаннан тезірек және дәлірек «оқи» алады.

Бұл жағдайда кәсіби интуиция мен когнитивті бұрмалануларды ажырату маңызды. Белгісіздік жағдайында (мысалы, тергеудің бастапқы кезеңінде) жұмыс бағытын таңдауда түйсігі шешуші рөл атқара алады. Джонсонның (2022) зерттеуінде көрсетілгендей, «сараптамалық бағалау негізінде қабылданған интуитивті шешімдер 64% жағдайда гипотезаларды кейінгі тексеруде дұрыс болды.

Эмоционалды күйдің әсері

Тергеушінің психоэмоционалды жағдайы (шаршау, мазасыздық, кәсіби күйіп қалу) қабылдауды бұрмалап, сәйкесінше болжамның дұрыстығын төмендетуі мүмкін екенін ескермеуге болмайды. Бұл әсіресе күшті эмоционалды жүктемемен байланысты ұзақ мерзімді тергеулерде өте маңызды.

Осыған байланысты «құқықтық психологияның өзекті мәселелері» Конференциясында (Мәскеу, 2022) тергеушілерге үнемі психологиялық қолдау көрсету, сондай-ақ өзін-өзі реттеу және психикалық ресурсты қалпына келтіру әдістерін әзірлеу қажеттілігі туралы мәселе көтерілді.

Қатысушылардың психологиясы болжам объектісі ретінде

Тергеушінің жеке ерекшеліктерімен қатар, процестің басқа қатысушыларының — күдіктілердің, жәбірленушілердің, куәгерлердің психологиялық ерекшеліктерін талдау қабілеті маңызды рөл атқарады. Әдеттегі мінез-құлық үлгілерін, стресстік реакцияларды, агрессивтілік деңгейін, өтірікке бейімділікті білу тергеушіге жауап алу стратегиясын құруға, бетпе-бет ставкаларды жоспарлауға және айғақтардың дұрыстығын бағалауға мүмкіндік береді.

Осылайша, тергеушінің психологиялық ерекшеліктері болжамның негізін ғана емес, сонымен бірге тергеу әрекеттерінің стратегиясын да қалыптастырады. Оларды дамыту және мамандарды даярлау процесінде есепке алу кәсіптік білім берудің маңызды міндеті болып табылады.

Рационалды көзқарас: субъективті көзқарасты шектеу қажеттілігі

Тергеу болжамының психологиялық компонентіне көп көңіл бөлінгеніне қарамастан, ғылыми ортада балама, неғұрлым рационалистік көзқарас бар. Оның жақтаушылары объективті, тексерілетін деректерге, қатаң ғылыми Әдістемеге және дәлелдемелердің құқықтық стандартына назар аудара отырып, субъективті факторлардың шамадан тыс әсерін шектеу қажеттілігін атап көрсетеді.

К. А. Разумов атап өткендей,» тергеу іс-әрекетіндегі психологиялық көзқарастың басым болуы дәлелді дәлдіктің төмендеуіне және нақты негіздер арқылы ықтималдық гипотезаларының күшеюіне әкелуі мүмкін. Ол тергеушінің жеке ойлау ерекшеліктеріне негізделген болжам процедуралық бейтараптық пен объективтілік принциптерінен ауытқу қаупі бар екенін атап көрсетеді.

Интуиция мен субъективті бағалаудың шектелуі

Субъективті көзқарастың қарсыластарының негізгі дәлелдерінің бірі-интуитивті болжауды сынау. Сонымен, шетелдік авторлардың еңбектерінде (Cohen & Lee, 2022) түйсігі жеке тәжірибеге және толық емес ақпаратқа сүйене отырып, бұрмалануға бейім: растау қателігі, гиперобтау, когнитивті бейімділік. Зерттеулер көрсеткендей, 38%

жағдайда тергеушінің субъективті сенімді гипотезалары объективті тексеру кезінде расталмаған .

Сол сияқты, М.А. Кольцова шамадан тыс психологиялық интерпретацияға бейім тергеуші кінәсіздік презумпциясы принципін бұзатын және тергеу барысына әсер етуі мүмкін жеке сенімдердің пайдасына тікелей дәлелдерді елемейі мүмкін деп санайды.

Тергеушінің психологиялық сипаттамаларының рөлі

Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің (ҚР ҚІЖК) **60-бабына** сәйкес тергеуші — өз құзыреті шегінде қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыруға уәкілетті лауазымды тұлға. Өз міндеттерін орындау барысында тергеуші істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін шаралар қабылдауы керек.

Осы мақсаттарға жету үшін тергеушінің келесі психологиялық қасиеттері болуы керек:

- Аналитикалық ойлау: жиналған дәлелдерді объективті бағалау және негізделген қорытынды жасау мүмкіндігі.
- Стреске төзімділік: психологиялық қысым жағдайында ойлаудың тиімділігі мен айқындылығын сақтай білу.
- Қарым-қатынас дағдылары: күдіктілерді, жәбірленушілерді және куәгерлерді қоса алғанда, процеске қатысушылармен тиімді өзара әрекеттесу.
- Түйсігі: тәжірибе мен бақылауларға негізделген оқиғалардың дамуын және процеске қатысушылардың мінез-құлқын болжай білу.

Кәмелетке толмағандармен қарым-қатынастың психологиялық аспектілері

ҚР ҚІЖК-нің 538-бабы он алты жасқа толмаған кәмелетке толмаған күдіктілермен, айыпталушылармен немесе сотталушылармен, сондай-ақ психикалық дамуында артта қалу белгілері бар он алты жастан асқан адамдармен іс жүргізу әрекеттерін жүргізу кезінде педагогтің немесе психологтың қатысуын регламенттейді. Бұл адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін осы санатпен жұмыс істеу кезінде психологиялық факторларды ескерудің маңыздылығын көрсетеді.

Тергеу болжамындағы психологиялық ерекшеліктердің маңызы

Тергеушінің психологиялық сипаттамалары қылмыстық процеске қатысушылардың оқиғалары мен мінез-құлқының ықтимал дамуын болжаудан тұратын тергеу болжамын қалыптастыру процесіне тікелей әсер етеді. Тергеушінің күдіктілер мен процестің басқа қатысушыларының жеке ерекшеліктерін ескеру қабілеті олардың іс-әрекеттерін дәлірек болжауға ықпал етеді, бұл өз кезегінде тергеудің тиімділігін арттырады және негізделген процедуралық шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Тергеушінің психологиялық ерекшеліктері оның кәсіби құзыреттілігінің ажырамас бөлігі болып табылады және сотқа дейінгі тергеу сапасына айтарлықтай әсер етеді. ҚР ҚІЖК-нің тиісті ережелерімен бекітілген осы факторларды есепке алу тергеудің объективтілігін, толықтығын және жан-жақтылығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ қылмыстық процестің барлық қатысушыларымен тиімді өзара іс-қимылға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
2. ҚР ҚІЖК 538-бабы-кәмелетке толмағандардан жауап алу кезінде педагог немесе психологтың қатысу ерекшеліктері
https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/538.htm
3. Тергеушінің психологиялық сипаттамалары және олардың қылмыстарды ашудағы маңызы <https://stud.kz/ru/referat/show/127550>
4. Қылмыстарды тергеуде психологиялық әдістерді қолдану
–<https://articlekz.com/article/21866>
5. Peterson, M., & Karlsen, T. (2023).
“Integrating Behavioral Prediction into Criminal Investigations.” *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*.
<https://onlinelibrary.wiley.com/journal/15445033>
6. Bouchard, M. (2023).
“The Mind Behind the Badge: How Cognitive Traits Influence Investigative Success.” *International Journal of Criminal Justice Sciences*.
<https://ijcjs.com/>
7. Newton, R. & Bergstrom, A. (2022).
“Hybrid Predictive Methods in Criminal Investigation.” *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*.
<https://www.sciencedirect.com/journal/european-journal-of-psychology-applied-to-legal-context>
8. Adilet.zan.kz – правовая информационная система РК <https://adilet.zan.kz/>
9. Gudjonsson G.H. *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*. — Wiley, 2003. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9780470713297>
10. Громов, И.Ф. *Психология следственной деятельности*. — М.: Юрлитинформ, 2019.
11. Бушуев, С.В. *Следственный прогноз: теория и практика*. — СПб.: Юридический центр, 2020.
12. Лозовский, А.Г. *Методика прогнозирования в следственной практике // Криминалистика и право*. — 2021.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.